

İBN BÂMŞÂD

(ابن بامشاد)

Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh
b. Muhammed el-KâynîX. yüzyıl
astronom ve matematikçisi.

Bîrûnî'nin çağdaşı olduğu veya ondan biraz daha önce yaşadığı tahmin edilen İbn Bâmşâd'ın hayatı hakkında bilgi yoktur. Taşındığı Kâynî (Kâinî) nisbesinden ve bir eserini Kâynî'de yaptığı rasatlara ayrımasından Horasan'ın Kâynî şehrinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bîrûnî'nin onun iki teoreminden bahsetmesi de yaşadığı zamanın muhtemelen IV. (X.) yüzyıl olduğunu göstermektedir (*İstihracü'l-evtâr*, s. 37-38, 40-41).

Eserleri. 1. *el-Makâle fi'stihrâci sâ-â't mâ beyne tulû'l-fecr ve's-şems küle yevmin min eyyâmî's-sene bi-medîneti Kâynî. er-Resâ'ilü'l-müteferrika fi'l-hey'e* içinde dördüncü risâle olarak yayımlanmış (Haydarâbâd 1366/1947) ve M. L. Davidian ile E. S. Kennedy tarafından İngilizce'ye çevrilerek incelenmiştir (bk. bibl.). 2. *Makâle fi'stihrâci târîhi'l-yehûd*. İbrânî takvimi hakkındaki bu makale yine aynı eser içinde üçüncü risâle olarak yayımlanmıştır. 3. *Risâle fi'stihrâci sâ-â't mâ beyne tulû'l-fecr ve tulû's-şems ve gurûbihâ ve gurûbi's-şafak izi'l-ilmü bi-aḥadeyhimâ yestelzimü'l-ılme bi'l-âḥar* (Sezgin, VI, 242).

BİBLİYOGRAFYA :

Bîrûnî, *İstihracü'l-evtâr fi'd-dâ'ire* (Resâ'ilü'l-Bîrûnî içinde), Haydarâbâd 1367/1948, s. 37-38, 40-41; Sezgin, GAS, V, 337, 403; VI, 242; Ebû'l-Kâsim Kurbânî, *Zindeğâne-i Riyâzidânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365, s. 79-80; M. L. Davidian - E. S. Kennedy, "Al-Qâynî on the Duration of Dawn and Twilight", *JNES*, sy. 20 (1961), s. 45-53; D. Pingree, "Alî b. Bâmşâd Qâ'enî", *Elr*, I, 870-871.



DİA

İBN BATTÂ

(ابن بطّة)

Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed
b. Muhammed el-Ukberî
(ö. 387/997)

Hanbelî fakihî ve muhaddis.

4 Şevval 304 (31 Mart 917) tarihinde Bağdat yakınlarındaki Ukberâ'da doğdu. Ashaptan Utbe b. Ferkad'ın soyundan olup büyük dedelerinden birine nisbetle İbn Batta diye anılır. Öğrenimine doğduğu yerde başladı ve küçük yaşta gittiği

Bağdat'ta devam ettirdi. Daha sonra Basra, Dimaşk, Humus ve Mekke gibi ilim merkezlerinde Ebû'l-Kâsim el-Begavî, Ebû Bekir en-Neccâd, Hırakî, Âcurrî, Saffâr el-Basrî, Gulâmü'l-Hallâl ve Ebû Zer İbnü'l-Bâgandî gibi âlimlerden ders aldı. On beş yaşında iken Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini ezbere bildiği söylenir. İlim tahsilini tamamladıktan sonra Ukberâ'ya döndü ve uzlete çekilerek kırk yıl evinde öğretimle meşgul oldu. Aralarında İbn Hâmid el-Verrâk, Ebû Hafs el-Ukberî, İbn Ebû'l-Fevâris ve Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. İbn Batta 10 Muharrem 387 (23 Ocak 997) tarihinde Ukberâ'da vefat etti.

Kaynaklar İbn Batta'yı zâhid ve müttaki, duası makbul, kerâmet sahibi bir âlim olarak tanıtır kurban ve ramazan bayramları dışındaki günleri oruçlu geçirdiğini, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker konusunda titiz davrandığını ve bid'atlara şiddetle karşı çıktığını kaydeder.

Irak'ta Hanbelî mezhebinin tanınmış şahsiyetlerinden biri olan İbn Batta diğer Hanbelî âlimleri gibi Selefi bir çizgiyi benimsemiş ve öğrencileriyle birlikte başta Şîa olmak üzere Ehl-i sünnet dışı cereyan ve fırkalara karşı mücadele vermiştir. Bu konuda devrin büyük Hanbelî âlimleri arasında yer alan Berbehârî'den etkilenmiş ve eserlerinde onun görüşlerine yer vermiştir. Hanbelî mezhebinin re'y ve ictihadındaki taklit karşıtı tutumunun tabii sonucu olarak İbn Batta mezhep içinde farklı görüşler arasında uzlaşmacı bir yol takip etmiş, zaman zaman mezhepte benimsenen görüşlere aykırı tercih ve ictihadlarda bulunmuştur. Onun bu tavrı kendisinden sonra gelen Ebû Ya'la el-Ferâ, Ebû Ca'fer et-Tûsî, Kelvezânî, Muvaḥḥidî İbn Kudâme, Takyyüddin İbn Teymiyye, Zehebî, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr gibi Selefi âlimler üzerinde etkili olmuştur.

Hatib el-Bağdâdî İbn Batta'nın hâfıza yönünden zayıf olduğunu, şahsen karşılaştığı kişilerden bizzat görüşüp hadis dinlemiş gibi nakillerde bulunduğunu ve şeyhlerinden yazdığı hadislerin senedlerinde değişiklik yaptığını ileri sürerek hadis rivayeti açısından onu eleştirmiştir (*Târîhu Bağdâd*, X, 373-375). İbnü'l-Cevzî ise Hatib el-Bağdâdî'nin mezhep taassubuyla davrandığını, icmâa muhalif görüşlere sahip olduğunu, Mu'tezile ve Mürchie'den bazı kişilerin sözlerine itibar ettiğini ve keyfine göre hüküm verdiğini söyleyerek onun İbn Batta hakkındaki id-

dialarını reddetmiştir (*el-Muntazam*, VII, 194-197). Zehebî, İbn Hacer ve İbnü'l-Esir gibi âlimler de hâfıza bakımından zaafına işaret etmekle birlikte onun hadis konusunda âlim bir kişi olduğunu belirtmişlerdir.

Eserleri. 1. *el-İbâne 'an şer'ati'l-fırakâ'n-nâciye ve mücânebeti'l-fırakâ'l-mezmûme. el-İbânetü'l-kubrâ* diye de anılan eser Selef akidesini konu almakta, Mürchie, Kaderiyye, Cehmiyye ve Şîa gibi fırkaların görüşlerini tenkit etmektedir. Selef akaidi konusunda önemli bir kaynak olan ve kaynakların verdiği bilgilerden hacimli olduğu anlaşılan eserin Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki I. cildi (nr. 99) Rızâ b. Na'sân Mu'tî tarafından, Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 231) ve aslındaki mükerrer rivayetler çıkarılmakla birlikte müellifin görüş ve açıklamaları korunarak hazırlanan muhtasardan da faydalanmak suretiyle neşredilmiştir (I-II, Riyad 1409/1988, eserin diğer yazma nüshaları için bk. Sezgin, I/3, s. 239-240). 2. *eş-Şerh ve'l-ibâne 'alâ uşûli's-sünne ve'd-diyâne (el-İbânetü's-suğrâ)*. Eserde akaid, ibâdât, muâmelât ve ahlâk konuları işlenmiş, ayrıca İslâmî fırkalarla bunların liederlerine de yer verilmiştir. Müellif her konuda ilgili âyetlerle hadisler yanında sahâbe, tâbiin ve sonraki dönem imamlarının sözlerine yer vermiş, eserin fazla hacimli olmaması için hadislerin senedlerini kaydetmemiştir. M. Henri Laoust tarafından metin, Fransızca tercüme ve geniş bir önsözle birlikte neşredilen eseri (*La profession de foi d'Ibn Batta, traditionniste et juriconsulte musulman d'école hanbalite mort en Irak à Ukbara, en 387/997*, Damas 1958; Paris 1959) Rızâ b. Na'sân Mu'tî üç yazma nüshasını esas alarak yeniden yayımlamıştır (Mekke 1404/1984). 3. *İbtâlû'l-hiyel*. Müellif, döneminde üç talâka yemin ve bundan çıkış yolu üzerinde cereyan eden bir tartışma üzerine kaleme aldığı bu eserinde hem konuyla ilgili görüşlerini belirtmekte hem de fakihlerin hile-i şer'iyye konusundaki müsamahakâr tutumunu eleştirmekte, bu arada fakihlerin özelliklerinden ve taklit edilebilecek fakihlerde bulunması gereken vasıflardan da bahsetmektedir. Önce Muhammed Hâmid el-Fikî tarafından *Min Def'â'ini'l-künûz* adlı tek ciltlik risâleler külliyyatı içinde "Cüz' fi'l-keḷâm 'alâ mes'ele'ti'l-hul' ve mâ yehillü ve mâ lâ yehillü ve ibtâlû'l-hile li'l-hurûc mine'l-aḥkâmî'l-meşrû'a" (Kahire 1349/1931, s. 20-53), daha sonra el-Mek-

tebû'l-İslâmî (Beyrut 1403) ve Süleyman b. Abdullah Umeyr tarafından *İbtâlû'l-hiyel* (Beyrut 1417/1996) adıyla yayımlanmıştır. 4. *Kitâbü'l-Cihâd ev seb'üne hadîşen fi'l-cihâd* (nşr. Yüsrî Abdülğani el-Bişrî, Kahire 1409/1989). Müellifin cihad ve fazileti hakkında yazdığı bir kitaptan seçmeler şeklinde kaleme alınan eserin bu adla müellife nisbeti tartışmalıdır (*İbtâlû'l-hiyel*, neşredenin girişi, s. 25).

İbn Battâ'nın kaynaklarda zikredilen ve adlarından, çoğu fıkıhın herhangi bir konusunda telif edilmiş risâleler mahiyetinde olduğu anlaşılan kırk civarındaki eserinden bazıları şunlardır: *es-Sünen*, *el-Menâsik*, *el-İmâmî dâmin*, *el-İnkâr 'alâ men kaşşa bi-kütûbi's-suḥufi'l-ûlâ*, *el-İnkâr 'alâ men eḥaze'l-Kur'ân mine'l-muşhaf*, *en-Nehy 'an salâti'n-nâfile ba'de'l-aşr ve ba'de'l-fecr*, *Şalâtü'l-cemâ'a*, *Men'u'l-hurûc ba'de'l-ezân ve'l-iḳâme li-ğayri ḥâce*, *İcâbü's-şaddâk bi'l-halve*, *er-Red 'alâ men kâle eṭ-ṭalâku's-selâs lâ yaḳâ*, *Şalâtü'n-nâfile fi şehri ramazân ba'de'l-mektûbe*, *Tahrîmü'n-nebîz*, *Tahrîmü nikâhi'l-muṭ'a*, *Tahrîmü'n-nemîme*, *Zemmü'l-buḥl*, *Zemmü'l-ğınâ ve'l-istimâ' ileyh*, *et-Teferrüd ve'l-uzle*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battâ, *el-Hul'* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî, *Min Defâ'ini'l-künûz* içinde), Kahire 1349/1931, neşredenin girişi, s. 5-11; a.mlf., *İbtâlû'l-hiyel* (nşr. Süleyman b. Abdullah el-Umeyr), Beyrut 1417/1996, neşredenin girişi, s. 7-38; a.mlf., *eş-Şerḥ ve'l-ibâne 'alâ uşûli's-sünne ve'd-diyâne* (nşr. Rızâ b. Na'sân Mu'tî), Mekke 1404/1984, neşredenin girişi, s. 3-87; a.mlf., *el-İbâne 'an şer'i'at'l-fırâkı'n-nâciye* (nşr. Rızâ b. Na'sân Mu'tî), Riyad 1409/1988, neşredenin girişi, I, 5-157; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 371-375; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 330-331; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 144-153; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşq*, X, 735-739; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 193-197; a.mlf., *Şifâtü's-saḥbe*, IV, 179; Zehbî, *A'lâmü'n-nübela'*, XI, 316, 319; XIII, 68; XV, 91; XVI, 529-533; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 15; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: senê 381-400*, s. 144-149; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 321-322; İbn Receb, *eş-Zejl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952-53, I, 365; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 112-115; Ebû'l-Yümni el-Uleymî, *el-Menhecû'l-aḥmed* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1403/1983, II, 81-86; Tebrîzî, *Reyhâne-tü'l-edeb*, VII, 417; Brockelmann, *GAL*, I, 194; *Suppl.*, I, 311; Sezgin, *GAŞ*, I, 514-515; Münecid, *Mu'cem*, I, 8; Sezgin, *GAŞ* (Ar.), I/3, s. 239-240; W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 168, 173, 176, 265, 337, 338; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihri'su maḥṭûṭâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, I, 125; Abdullah b. Ali es-Sübe'î, *ed-Dürü'l-münâḳḳad fi es-mâ'i kütûbi mezhebi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Câsim ed-Devserî), Beyrut 1410/1990, s. 77; Muhammed Behcet el-Baytar, "Kitâbü's-Şerḥ ve'l-

ibâne 'alâ uşûli's-sünne ve'd-diyâne li'bn Battâ el-'Ukberî", *MMİAdm.*, XXXIV/2 (1959), s. 349-351; M. W. Mirza, "New Books in Review: la Profession de foi d'Ibn Battâ", *JC*, XXXV/2 (1961), s. 136-137; Susanna Diwald, "Henri Laoust, La profession de foi d'Ibn Battâ", *Bibliotheca Orientalis*, XXI, Leiden 1964, s. 369-370; H. Laoust, "Ibn Battâ al-'Ukbanî", *EP* (İng.), III, 734-735; *Mu.Fi.*, XII, 396; Ahmed Pâketçi, "İbn Battâ", *DMBİ*, II, 126-128; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, 527.



SAFFET KÜSE

□ KELAM. Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini titizlikle inceleyip naklettiği kabul edilen İbn Battâ Selefiyye telakkisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ona göre Mu'tezile kelâmcılarında müşahede edildiği üzere güvenilir âlimlerce benimsenen sahih hadisleri reddedip sadece Kur'an'la yetinilmesi gerektiğini iddia etmek sonuçta dini etkisiz hale getirmeyi doğurur. Çünkü sünnete başvurmadan Kur'an'da yer alan ilâhî tâlimatın sınırlarını belirlemek mümkün değildir. Nitekim namaz, oruç, zekât ve diğer ilâhî buyruklara ilişkin bilgi ve uygulamalara vakıf olmak sadece Hz. Peygamber'in sünnetiyle mümkün olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in Resûl-i Ekrem'e ve onun sünnetine uymayı emretmesi, iyi niyetlileri irşad ettiği kadar kötü niyetlilerin de dini yozlaştırmasını engelleme amacını gütmektedir (*el-İbâne*, I, 221-227, 264-265).

İbn Battâ, itikadî konulardaki ihtilâfların dini tahrif etme sonucunu doğuracağından endişe ederek Kur'an ve Sünnet yolundan ayrılanların hangi sapıklıkta karar kılacaklarının bilinemeyeceğini söyler. Nitekim İslâm tarihinde nübüvvet, hatta ulûhiyyet iddiasıyla ortaya çıkanlar bile her zaman taraftar bulmuşlardır (a.g.e., I, 270). Ona göre aklın söz söyleme yetkisi bulunmayan ve tamamen gayb alanını ilgilendiren itikadî konularda naslarla yetinmek gerekir, çünkü akıl yürüterek gaybı bilmek mümkün değildir. Selef âlimlerinin ilgilenmediği felsefî konuları dinî bir esas haline getiren ve hakkında ilâhî bir açıklama bulunmayan itikadî konulara dalan kelâmcılar meseleleri çözümlemek şöyle dursun yeni problemler üretmişler, çelişkiye düşmüşler ve hemen hiçbir konuda ittifak edememişlerdir. Halbuki insanın sınırlı bir bilgiye sahip olduğunu bilerek mükellef kılınmadığı hususlarda kendini sorumluluk altına sokmaması daha isabetlidir (a.g.e., I, 420-421, 470; II, 531-536, 554-555).

İbn Battâ'nın akaide dair görüşleri şöylece özetlenebilir: Allah'ın hay, nâtik, se-

mî, basîr... olmakla nitelendiğine, yaratıklarından uzakta ve arşın fevkinde bulunduğuna, ayrıca âhirette müminlerce görüleceğine inanmak farzdır. Allah için sınırlı oluş (had) düşünülebilirse de bunun keyfiyeti bilinemez. Güvenilir âlimlerce nakledilen sahih rivayetlerde Allah'a nisbet edilen sıfatlara akî gerekçeler ile ri sürmeden inanmak lâzımdır; zira bazı itikadî konulara akî açıklamalar getirmekten âciz kalmak onları inkâr etmeyi gerektirmez. Her şey ilâhî ilme göre vuku bulur. Gerek zaman gerekse keyfiyet açısından kaderde herhangi bir değişiklik meydana gelmez (*eş-Şerḥ*, s. 187-195, 213-216, 227-229; İbn Teymiyye, II, 35).

Allah'ın peygamber göndermesi yaratıklarına rahmetle muamele etmesinin bir sonucudur. İlke olarak peygamberler mâsumdur. Bununla birlikte onların küçük günah işlemesi de mümkündür, zira Kur'an'da bazı peygamberlerin günahlarından söz edilmiştir. Resûl-i Ekrem'in nübüvvetten önce kavminin dinine mensup olduğunu söylemek gerçeğe aykırıdır. Resûlullah âhirette Allah ile birlikte arşta bulunacaktır (*el-İbâne*, I, 215; II, 626; *eş-Şerḥ*, s. 243-250, 267).

Allah'a imanın mânası peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirdiği ilâhî emirleri benimsemektir. Bu ise tasdik, ikrar ve amel unsurlarından oluşur. İmanın başlangıcını kalbî tasdik oluşturmakla birlikte iman ikrar ve amel unsurlarıyla tamamlanır. Kur'an-ı Kerim'de ilâhî emirleri kalben tasdik etmek yeterli görülmemiş, tasdikın yanı sıra bu emirlere itaat ederek sâlih amellerin işlenmesi de istenmiş ve cennetin bunların tamamı karşılığında kazanılabileceği ifade edilmiştir (*el-Bakara* 2/82; *en-Nisâ* 4/97; *el-Enfâl* 8/72; *et-Tevbe* 9/18; *er-Rûm* 30/31). Şu halde iman amelden bir cüzdür. Müminlerin farklı derecelerde bulunması da her imanın aynı olmadığını ve çeşitli unsurlardan oluştuğunu gösterir. Kişinin yaptığı amellerin Allah nezdinde kabul edildiği ve mümin olarak öleceği bilinmediğinden "inşallah müminim" demesi uygundur (*eş-Şerḥ*, s. 176-181; *el-İbâne*, II, 628-631, 651-653, 684, 779-794, 837-840, 865-866).

Âlimler, namaz kılanların işledikleri günahlar sebebiyle tekfir edilemeyeceği hususunda görüş birliği içindedir. Namaz kılmayanların kâfir olduğu ise hadisla sabittir. Bunun dışında farzları inkâr edenler, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahiylerin muhtevsından herhangi birini reddedenler veya bunların doğruluğundan şüphe edenler, hadislerle sabit olan